

~ krvavý ~
BRONX

DRUHÉ MĚSTO / HOST

DRUHÉ MĚSTO / HOST

~ krvavý ~
BRONX

Brno 2020

~ krvavý ~
BRONX

Kniha vychází s laskavou finanční podporou statutárního města Brna.

© Bianca Bellová, Irena Dousková, Petra Dvořáková, Ondřej Hübl,
Václav Kahuda, Dora Kaprálová, Michal Konečný, Štěpán Kučera,
Alena Mornštajnová, Jan Němec, Ludvík Němec, Martin Reiner,
Petra Soukupová, Petr Stančík, Michal Sýkora, Kateřina Tučková, 2020

Editor © Martin Reiner, 2020

Illustrations © Jakub Tomáš, 2020

© Druhé město — Martin Reiner, 2020

© Host — vydavatelství, s. r. o., 2020

ISBN 978-80-7227-436-9 (Tištěná kniha Druhé město)

ISBN 978-80-275-0255-4 (Tištěná kniha Host)

ISBN 978-80-7227-826-8 (E-kniha)

BRONX ANEB POKUS O STRUČNÝ POPIS LITERÁRNÍ KRAJINY

~ michal konečný ~

I.

Z podnětu moravskoslezského gubernátora hraběte Antonína Bedřicha Mittrowského vytvořil roku 1815 adjunkt zemského stavebního ředitelství rytíř Ludvík Froschmeyer ze Scheibenhofu plán města Brna, do něhož s pečlivostí někdejšího ženijního důstojníka zakreslil i všechna brněnská předměstí. Plán je zajímavý nejen díky své kartografické přesnosti, ale zejména proto, že zachycuje prostor před městskými hradbami těsně předtím, než do předměstí vtrhla průmyslová revoluce. Krajinu východně a jihovýchodně od hradeb tehdy tvořily zahrady a pole, uprostřed nichž se táhla ulice Cejl, stáčející se na svém konci k Zábrdovicím. V místech současné Körnerovy se dalo projít do další ulice, současné Bratislavské, která měla s předchůdkyněmi dnešních ulic Příční a Stará status oficiálního předměstí s honosným názvem připomínajícím jméno císaře — Josefstadt. Tuto zástavbu lemoval na západní straně potok Ponávka, na východě pak

svitavský náhon, plynoucí dál k jižnímu předměstí kolem dnešní ulice Křenová. Idylická venkovská zástavba obklopená rozsáhlými loukami, jimiž protékaly neregulované vodní toky, je patrná na několika dochovaných vedutách Josefa Maserleho či Františka Xavera Richtera či zmiňovaného rytíře ze Scheibenhofu, který kromě svých zeměměřičských schopností vynikl také jako zdatný malíř. Tvořily ji nevelké přízemní či patrové zemědělské usedlosti s fasádami obrácenými do ulice, mezi nimiž se sporadicky objevovala i honosnější průčelí domů moravských šlechticů a movitějších měšťanů, kteří na předměstí vlastnili okrasné a užitkové zahrady. Našli se mezi nimi i tací, jako například zasloužilý ředitel moravskoslezského stavebního ředitelství baron Karl Jacobi z Eckholmu, kteří na Cejlu v sousedství prostých venkovanů bydleli po celý rok. Z matrik jednoznačně vyplývá, že většinu obyvatel brněnských předměstí východně od městských hradeb tvořili zemědělci a drobní řemeslníci. Už během vlády císařovny Marie Terezie se na ulici Křenová usadila i nevelká židovská komunita, která získala právo pořádat společné bohoslužby; není jistě náhodou, že právě v okolí Křenové byly následně vystavěny i všechny brněnské synagogy. To však předbíháme. V sedmdesátých letech osmnáctého století představovala největší budovu v celém prostoru právě dostavěná tereziánská káznice na Cejlu, jejíž proporce do značné míry předznamenaly další osud celého prostoru.

Zemská vláda zde vystavěla káznici zejména kvůli dostatku místa a ze stejného důvodu začalo předměstí přitahovat i první podnikatele. Levné pozemky v blízkosti vodních zdrojů byly vhodné pro výstavbu manufaktur a továren. Jako první zde zřídil valchu zakladatel brněnského průmyslu Johann Leopold Köffiller, v jejímž sousedství založil roku 1795 Jakob Friedrich Schöll barvírnu látek. O dva roky později vyrostla na Dolním Cejlu továrna na výrobu jemných suken podnikatelů Heinricha Friedricha

Hopfa a Johanna Gottfrieda Bräunlicha — jeden z prvních podniků, který stál u zrodu pozdější slávy moravského Manchesteru. A to byl teprve začátek. Roku 1834 vystavěl na Cejlu svoji velkou a moderní textilní továrnu belgický průmyslník Johann Hubert Soxhlet, jehož po roce 1848 následovala řada podnikatelů židovského původu. Trvalo jen půl století a venkovská krajina, kam každý den přicházely za prací stovky dělníků, se změnila k nepoznání.

Už po polovině devatenáctého století připomínala město s činžovními pavlačovými domy, hospodami, obchody, školami, vývařovnami, spolkovými místnostmi, noclehárnami a zejména se stále rozsáhlejšími továrními komplexy, v jejichž sousedství se tísnily nevelké přízemní domky, které podobně jako jejich staří obyvatelé ustupovali nové době. Stavební rozvoj, trvající až do rozpadu monarchie, v podstatě vytvořil okolí Cejlu, Francouzské a Křenové, tak jak je známe dnes. Na charakteru této části města je jasně vidět, jak překotně a s jakým cílem se tehdy stavělo. Přestože už existovaly diskuse i vzory, jak by mělo vypadat moderní zdravé město, dělnických čtvrtí kolem továren se tyto úvahy netýkaly. Tato skutečnost je nejlépe patrná při srovnání ulic Bronxu s dalším soudobým developerským projektem, který vznikl jen o pár stovek metrů dál — s dnešní třídou Kapitána Jaroše a přílehlými ulicemi. S tím, aby ulice kolem Cejlu vypadaly reprezentativně, aby zde byl dostatek zeleně a aby výstavba splňovala základní hygienické požadavky, si hlavu téměř nikdo nelámal.

Do charakteru a podoby předměstí zasáhly i dva další podstatné faktory. Jednak proběhla nákladná regulace vodních toků, zejména pak narovnání koryta Svitavy, zasypání svitavského náhonu a svedení potoka Ponávky do kanalizace, čímž bylo jednou provždy zamezeno mnohdy ničivým povodním, pustošícím předměstí již od středověku. Neméně důležitý zásah, ovlivňující hlavně

rozvoj jižní části předměstí kolem Křenové, představovalo postavení železnice, která propojila Brno s Vídní.

Polovina devatenáctého století nepřinesla pouze změny viditelné pouhým okem. Měnila se i společnost. S podobnou neúprosností, s jakou se brněnská předměstí proměnila v město, se z poddaných, po staletí svázaných feudálními a cechovními pravidly, stali občané v soukolí dravého kapitalismu. Na předměstí Cejl se proměna světa projevovala mnohem více než kdekoli jinde v Brně. Zatímco centrum města, dosud nezasažené asanací, představovalo patriarchální a nehybný svět se silnými a tradičními vazbami, které mezi sebou od dob baroka udržovala aristokracie, byrokracie a ctihodné měšťanské rody, na předměstích to vřelo. V těsném sousedství se zde nacházely paláce bohatých podnikatelů, jako bylo například výstavné sídlo rytíře Gustava Adolfa Schoellera v blízkosti jeho továrny přímo na Cejlu, i beznadějně brloh chudiny. Původní obyvatelé soupeřili o své místo na slunci s nově příchozími, Češi s Němci. Obrovské sociální rozdíly a neutěšená situace dělníků vyvolávaly, tak jako ve většině evropských průmyslových center, napětí, které se projevovalo obvyklými patologickými jevy — chudobou, alkoholismem, vysokou kriminalitou, sebevraždami, dětskou prací, špatným vzděláním, epidemiemi chorob, násilím či antisemitismem, obráceným proti židovským majitelům továren a jejich úředníkům.

Léků na tyto nemoci existovalo několik, ale žádný z nich neměl v druhé polovině devatenáctého století takové účinky jako socialismus. Česky i německy hovořící dělníci se srocovali ve spolcích, organizovali sbírky, stávky, právní pomoc zatčeným dělníkům, vydávali noviny a svojí činností, obvykle končící před trestním soudem na Cejlu, dodávali lidem na okraji společnosti tolik potřebnou naději. Patrně nejproslulejším „obchodníkem s nadějí“ v Brně byl Josef Hybeš. Neúnavný bojovník za důstojný

Ulice Cejl, kolem roku 1900

život dělníků, který přišel do hlavního města Markrabství moravského v roce 1887 jako redaktor *Rovnosti*. Právě díky němu a *Rovnosti* se Brno stalo centrem českého sociálnědemokratického hnutí, ovlivňující situaci v celé monarchii. Je příznačné, že redakce novin nesídlila na žádné věhlasné brněnské adrese, ale na dnešní Bratislavské, tedy v tehdejší Josefstadt, kde celý příběh na konci osmnáctého století začal. Brněnské dělnické hnutí devatenáctého století by bez Hybeše zdaleka nebylo tak významné, na druhé straně Hybeš by nikdy nemohl být inspirujícím politikem bez zázemí své brněnské dělnické čtvrti.

Zatímco se společnost měnila a rozvíjela, na kulisách brněnského předměstí se toho měnilo jen málo. Rychlost, s jakou pádil předměstími čas v devatenáctém století, se začala zpomalovat. Nejvíce to bylo patrné v rámci všeobecného rozvoje města během

Pohled do ulice Milady Horákové, 1905

první republiky, kdy se Brno odívalo do střídmych šatů funkcionalismu, zatímco na předměstí pozvolna šedly fasády historizujících činžáků. Pokus o modernizaci nevyhovujících částí čtvrti, zvláště patrný na ulici Přadlácké, kde v předvečer druhé světové války vznikly moderní nájemní domy, zůstaly ve většině případů pouze na papíře. Pod tíhou ran, které čtvrť následně utrpěla ve válečných a těsně poválečných časech, se čas jako by zastavil. Nejprve odtud byli odvezeni místní Židé, tradičně obývající okolí svých synagog a továren, v nichž pracovali. Jejich domy a byty následně zabrali Němci, prchající z říše před bombardováním. Na konci války museli odejít i oni a s nimi německy hovořící ženy, děti a staří lidé, které s Brnem vázal celý jejich dosavadní život. Na svých vozech a ve vlcích směřujících do Rakouska a Německa si odvezli i většinu historické paměti této čtvrti. Na jejich místo

přišli další obyvatelé, kteří se už v roce 1949 dočkali přejmenování starobylého názvu ulice Cejl na ulici Gottwaldovu. Ani jméno prvního dělnického prezidenta však nemohlo zastřít truchlivou skutečnost, že se tato část Brna stávala čím dál smutnějším místem, vstupujícím do veřejné debaty pouze v souvislosti s katastrofálním stavem zdejších domů, hygieny nebo inženýrských sítí.

II.

Biedermeierovská idyla Boženy Němcové, vydaná roku 1855 pod názvem *Babička — Obrazy venkovského života*, zabírá v české kultuře několik prvenství a je zcela právem považována za jeden z pilířů česky psané literatury. Poněkud stranou zůstává, že právě *Babička* bezděčně stvořila i prototyp české, respektive „národní“ krajiny a ruku v ruce s ním i nejproslulejší a nejnavštěvovanější „literární“ krajinu naší země. Ratibořické údolí řeky Úpy se zámkem, Starým bělidlem, mlýnem a splavem bylo už roku 1878, částečně z reklamních důvodů, přejmenováno na Babiččino údolí, a nejpozději od té doby lákalo houfy turistů, kteří se zde dojíмали nad osudem Viktorky u burácejícího splavu, prostotou babiččiny roubenky, empírovou elegancí sídla paní kněžny či výhledem z rýzmburského altánu, kde babička a její protežovaná vnučka obdržely za kytičku lesních jahod pozvání na zámek. Konkrétní krajina Babiččina údolí se tak natrvalo prolнула s literární fikcí.

Podobných příkladů bychom v evropské kultuře preromantismu a romantismu ostatně našli více — v německé literatuře rezonuje například údolí Rýna či pohoří Harz, zvěčněné v Goethově *Faustovi*, francouzská literatura má zadumané sentimentální parky a štítý švýcarských Alp, v jejichž atmosféře přemítal Rousseau, dokonalou kulisou rozervaných pocitů anglických romantických básníků se stala podivuhodná krajina Lake District v hrabství Cumbria. Úspěšné literární dílo sice čtenářům podobu

Pohled do ulice Stará, kolem roku 1900

„ideální“ krajiny ve většině případů vnucuje, na druhou stranu je nutné přiznat, že snažit se musela i sama krajina. Mýty a pověstmi opředené údolí Rýna by asi jen těžko sklidilo takový úspěch, kdyby nebylo zároveň přirozenou a v době začínajícího nacionalismu nanejvýš aktuální hranicí, strážící německé země proti francouzskému ohrožení.

Podobně se to má i s úspěchem Babiččina údolí. Krajina u ratibořického zámku nezaujme pověstmi ani strhující historií, chybějí v ní jezera, veletok i zasněžené vrcholy strmých hor. Namísto dramatických scenerií nabízí naopak poklidnou, až malebnou krajinu s loukami, mělkou řekou a několika nevelkými stavbami. Je v podstatě typickou východočeskou krajinou, v jejíchž prostých vesnicích se, jak praví obrozenecký narativ, po celé období baroka udržely česká řeč a tradice, z nichž náš národ čerpal při

Ulice Cejl, 1911

svém znovuzrození v devatenáctém století. Ideální česká krajina tak není heroická, nýbrž rustikální. Spíše než hrdinové, historie a na ni vázané ideje ji tvoří obyčejní lidé a jejich práce. A v těchto úvahách můžeme jít ještě dál. Není právě zdánlivě obyčejná krajina příznačným odrazem vlivného Herderova a Kollárova mýtu o slovanské, respektive české „holubičí“, prosté a demokratické povaze, stojící ve zjevné protiváze vůči německé feudální rozpínavosti? Neboť čím jiným je v tomto pohledu například dunajské údolí v Bavorsku, spojované s eposem *Píseň o Nibelunzích*? Babiččino údolí, neokázalá krajina bez potřeby eposu, je totiž vstřícná nejen hospodářsky, ale i sociálně. Panské sídlo zde stojí kousek od dřevěné chaloupky, čímž se přirozeně stírají štitivé stavovské předsudky. Úzké a vesměs sousedské kontakty mezi zámek a podzámčím jsou zde na denním pořádku.